

General-pukovnik u penziji
SAVO DRLJEVIĆ

Beogradska operacija—najveći domet snage i umijeća Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije

Sredinom 1944. godine snažnim udarima savezničkih armija na istočnom i zapadnom frontu naneseni su teški porazi njemačkoj ratnoj mašini i izvojevane su odlučujuće strategijske pobjede. Bio je na vidiku početak kraja fašističke Njemačke. Velikom pobjedom u kišinjevsko-jaškoj operaciji, avgusta 1944, Crvena armija je razbila grupaciju fašističkih armija na prilazima Balkanskom poluostrvu i čvrsto zakoračila na njegovo tlo. Na susjednom ratištu, u Italiji, savezničke snage nastupale su prema Rimu, a u Francuskoj (Normandiji) otvoren je drugi front.

Vojno-politička situacija za narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji, u to vrijeme, bila je veoma povoljna. Protivu Nijemaca i kvislinških formacija djelovalo je 14 korpusa sa 50 divizija i znatan broj partizanskih brigada i odreda. Te snage su širom zemlje branile i svakim danom proširivale slobodne teritorije na kojima je normalno funkcionisala nova narodna vlast.

Takva velika dostignuća na vojnom i političkom planu, i stvoreno stanje, usloveli su da su nas saveznici, i Anglo-Amerikanci i Sovjetski Savez, priznavali i uvažavali kao nezaobilaznog saveznika, a i kao značajnog faktora u predstojećim završnim operacijama za konačno slamanje fašističke Njemačke, pa su nas izdašnije pomagali u naoružanju i opremi, što je, naravno, odgovaralo i njihovim vlastitim interesima.

U Srbiji su još dještovoale znatne okupatorske snage fašističke Njemačke i Bugarske, kvislinške formacije nedičevske vojske i četnici Draže Mihailovića. Preko teritorije Srbije vodile su komunikacije od vitalnog značaja za snabdijevanje njemačke Grupe armija »E« u Grčkoj.

Procjenjujući veliki politički i vojnostrategijski značaj Srbije za dalja dještva za konačno oslobođenje Jugoslavije, i posebno Beograda, kao važnog operativno-strategijskog čvora i glavnog grada zemlje, Vrhovni štab NOVJ je pravovremeno, sredinom 1944, orijentisao ka tom prostoru jake snage kojima je neposredno komandovao.

Na jugu Srbije već je dještvovalo pet srpskih divizija i više partizanskih brigada i odreda, pod komandom Glavnog štaba NOV Srbije. Narodnooslobodilački pokret širom Srbije bio je u snažnom usponu.

Realizujući ideju prenošenja težišta dještva sa operativnog područja Crne Gore i istočne Bosne, prema Srbiji, krajem avgusta i početkom septembra 1944. godine, stigle su na teritoriju zapadne Srbije tri korpusne formacije: 1. proleterski korpus, 12. udarni korpus i Operativna grupa divizija. Ovoj grupaciji operativno su sadejstvovali 2. udarni korpus iz Crne Gore i 3. udarni korpus iz istočne Bosne. U skladu sa direktivom Vrhovnog štaba ove korpusne grupe, u nastupanju prema Mačvi i Šumadiji, prethodno su ovladale planinskim masivom: Rudnik, Maljen, Povlen, Medvednik i time uspostavile jedinstven front širine oko 250 km. Potpuno su razbile, a dobrim dijelom i uništile, glavne četničke formacije Srbije; manji djelovi su pobjegli prema Mačvi i preko Drine. Na prostoru od Aranđelovca preko Valjeva do Krupnja grupisano je devet divizija NOVJ čime su stvoreni potrebni uslovi za dalje nastupanje prema Beogradu. Time su ove korpusne grupacije u pokretu prema Beogradu izvršile vrlo značajan vojnički i politički zadatak.

Za odbranu šireg područja Srbije njemačka Komanda jugoistoka formirala je armijsku grupu »Srbija« sa zadatkom da upornom odbranom stvori uslove za izvlačenje njemačke Grupe armija »E« (oko 350.000 vojnika) i stabilizuje skraćeni front na liniji: Dunav — Velika Morava — Zapadna Morava. Poseban značaj u njemačkom planu imao je širi rejon Beograda i sam grad kao saobraćajno čvorište većeg operativnog značaja. Obranom Beograda zatvarali su se pravci koji su sa juga vodili na zapad i prema Panonskoj niziji.

U vezi sa predstojećim dještvmima i nastupanjima naših snaga prema Beogradu nametala se potreba formiranja jedinstvene ko-

mande za izvođenje beogradske operacije¹ u sadjeistvu sa jedinicama Crvene armije. Direktivama Vrhovnog komandanta NOVJ od 14. i 15. septembra od divizija tri pomenute korpusne grupe formirana je armijska grupa (kasnije nazvana Prva armijska grupa). Prvo je formiran 1. proleterski korpus u novom sastavu: 1. i 6. proleterska, 5. krajiška i 21. srpska divizija, sa novim štabom (komandant Peko Dapčević, komesar Mijalko Todorović i načelnik štaba Savo Drljević), s tim da štab korpusa obavlja funkciju i štaba armijske grupe. U sastavu 12. udarnog korpusa (komandant Danilo Lekić, komesar Stefan Mitrović) bile su 16. i 36. vojvođanska divizija, 11. krajiška a nešto kasnije i 28. slavonska divizija.

S obzirom na jačinu njemačkih snaga u Srbiji, njihov sastav i naoružanje (tenkovske, artiljerijske, motorizovane i druge jedinice) i jačinu njemačkih snaga na jugu (u Grčkoj) predstojeće operacije za oslobođenje Srbije, uključujući i Beograd, mogle su se uspješno izvoditi samo u sadejstvu sa Crvenom armijom. Zato je Josip Broz Tito, kao predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Vrhovni komandant NOVJ, 19. septembra 1944. godine otišao avionom sa Visa za Moskvu. Sa vladom SSSR-a postignut je sporazum da Crvena armija može preći preko dijela teritorije Jugoslavije za dalje nastupanje ka Mađarskoj i Austriji. Istovremeno je dogovoren i okvirni plan za izvođenje operacija za oslobođenje Srbije.

Formiranjem Prve armijske grupe za izvođenje beogradske operacije ostvaren je nov kvalitet u rastu i organizaciji NOVJ. Njeno formiranje je nametala konkretna situacija, odnosno složenost i težina zadatka koji je trebalo izvršiti. Štab Prve armijske grupe počeo je da funkcioniše pet dana nakon direktive Vrhovnog komandanta o njenom formiranju, tj. 21. septembra kada je izdata zapovijest divizijama 1. proleterskog korpusa i 12. udarnom korpusu za dalje pokrete ka Beogradu i savlađivanje tačaka otpora neprijatelja na pravcima nastupanja.

¹ Postoje različiti stavovi o tome koje borbe, kojih jedinica i na kom prostoru ulaze u okvire beogradske operacije. U knjizi *Beogradska operacija* (izdanje Vojnoistorijskog instituta JNA, 1964) čiji autori su i Sovjeti i Jugoslaveni, u okviru beogradske operacije tretira se i operacija za oslobođenje istočne Srbije i Niša. To, svakako, odgovara mjestu i ulozi jedinica 3. ukrajinskog fronta Crvene armije koje su učestvovala u tim operacijama, ali ne i ulozi jedinica NOVJ u izvršavanju postavljenih operativno-strategijskih ciljeva na dva odvojena prostora (Niš i Beograd), iako te operacije imaju zajedničku strategijsku osnovu. Istorijski i naučno ne može biti sporno da u okvire beogradske operacije sa stanovišta uloge NOVJ ulaze samo dještva divizija 1. armijske grupe (sa osnovice Loznica — Valjevo — Arandjelovac — Topola) i odgovarajućih snaga Crvene armije, koje su se borile za oslobođenje Beograda i njegovog šireg područja.

Pripremna faza za izvođenje beogradske operacije

Pripremna faza beogradske operacije počela je 21. septembra pomenutom zapoviješću štaba Prve armijske grupe. U to vrijeme, u širem rejonu Valjeva, dobijali smo od saveznika, Sovjeta i Britanaca (bacanjem iz aviona), određenu količinu naoružanja i opreme. Trebalo je izvršiti izvjesne promjene u organizaciji jedinica, pre-raspodjelu naoružanja i popunu jedinica borcima i kadrovima. Posebno važan zadatak bio je obuka novih boraca, koji su u velikom broju stupali u naše jedinice, kao i organizovanje kratkih kurseva za artiljerce, inženjere, veziste. Jedan od važnih zadataka, kao i u cijelom periodu NOR-a, bio je pomoć u organizovanju organa narodne vlasti i politički rad na terenu. U pripremama za predstojeću operaciju od posebnog značaja bile su političke pripreme boraca i starješina. Trebalo je obezbijediti da svaki borac shvati značaj borbe za oslobođenje glavnog grada Jugoslavije, Beograda, i značaj susreta i zajedničkog dještva sa jedinicama Crvene armije, a posebno da odnosi sa borcima Crvene armije budu bratski i prisni.

Za nekoliko dana, početkom oktobra, osposobljen je aerodrom kod sela Divci (pista 1.000×150 m) tako da je pomoć od saveznika u naoružanju i opremi redovnije i lakše stizala. Pored ostalog, dobijeno je oko 30 artiljerijskih oruđa. Osposobljene su komunikacije: Loznica — Valjevo — Lajkovac — Lazarevac — Aranđelovac — Gornji Milanovac i željeznica uskog kolosjeka Valjevo — Ljig. Nova narodna vlast normalno je funkcionisala na toj velikoj slobodnoj teritoriji. Veliki broj (oko 10.000) novih boraca stupilo je u naše jedinice. Pošto su na toj teritoriji bile već formirane dvije brigade (2. šumadijska i Kosmajska) štab Prve armijske grupe predložio je Vrhovnom štabu, koji je u to vrijeme bio na Visu, da se formira Šumadijska divizija i saglasnost je dobijena. Naknadno je Vrhovni komandant naredio da se ne formira ova divizija već da se popunjavaju postojeće divizije.

Za dalja dještva i nastupanje ka Beogradu štab Prve armijske grupe je usmjerio 12. udarni korpus ka Šapcu, a 1. proleterski ka Kosmaju. U nastupanju preko Cera i Iverka, uz sadejstvo 6. proleterske divizije, jedinice 12. korpusa razbile su četničke korpuse, pod komandom Draže Mihailovića, koji su u rasulu prebjegli preko Drine. Time je četnički pokret u Srbiji konačno likvidiran. Do kraja septembra 12. udarni korpus je oslobodio cijelu Mačvu, osim Šapca, a desno od njega 17, 5. i 21. udarna divizija odbile su nekoliko pro-

ativnapada Nijemaca u rejonu Gornjeg Milanovca, Topole i Arandjelovca.

Za vrijeme dok su snage Prve armijske grupe nastupale kroz Mačvu i Šumadiju, snage Trećeg ukrajinskog fronta, u nastupanju iz Bugarske, izbile su na liniju: Dunav — Štubik — Bor — Zaječar. Snage Drugog ukrajinskog fronta, u nastupanju preko Banata, 5. oktobra zauzele su Pančevo i Kikindu i širokim frontom izbile na r. Tisu.

U nastupanju prema Beogradu snage Prve armijske grupe izbile su do 6. oktobra na liniju: Obrenovac — Mladenovac — Topola. Tog dana Vrhovni komandant NOVJ poslao je štabu armijske grupe radiogram sljedeće sadržine: »Preduzmite mjere za likvidaciju Obrenovca. Napad na Beograd je vezan sa operacijama Crvene armije i očekujte našu definitivnu zapovijest. Cijela vaša grupa od devet divizija mora da učestvuje u napadu na Beograd. Naša je želja, a i Rusi su tog mišljenja, da u Beograd uđu prvo naše jedinice«. ² Postupajući prema toj direktivi jedinice Prve armijske grupe dobile su orijentirne pravce nastupanja: 12. udarni korpus prema Obrenovcu i Žarkovu, a 1. proleterski korpus u zahvatu komunikacije Topola — Mladenovac. Devetog oktobra po dvije brigade 11. i 16. divizije 12. udarnog korpusa napale su Obrenovac, ali pošto napad nije uspio 11. oktobra upućene su prema Beogradu, a za blokadu Obrenovca ostavljena je 36. divizija.

Desetog oktobra komandant Prve armijske grupe dobio je najavljenу definitivnu zapovijest Vrhovnog komandanta koja je glasila: »Najkasnije 11, a ako je moguće još danas 10. o.m. tvoje jedinice trebalo bi da se sretnu sa jedinicama Crvene armije kod Palanke, Velike Plane, gdje se već danas prebacila preko Morave prethodnica Crvene armije. Ovdje će tvoje jedinice biti posađene na tenkove i kamione i brzo krenuti u pravcu Beograda. Sve ove operacije su u sporazumu sa Tolbuhinom, s kojim držimo tijesni kontakt. Politički je važno, a to je naša želja da naše jedinice uđu prve u grad«. ³ (Kao što je poznato, korpusi Glavnog štaba Srbije, pod komandom Koče Popovića, spojili su se sa jedinicama Crvene armije sredinom septembra na granici prema Rumuniji i Bugarskoj, a potom su stvoreni uslovi da se i jedinice Prve armijske grupe spoje sa njima.)

Postupajući prema ovoj zapovijesti štab Prve armijske grupe naredio je divizijama 1. proleterskog korpusa sljedeće: 1. proleter-

² Arhiv Vojnoistorijskog instituta (VII), k. 28, br. reg. 1/4-1.

³ Arhiv VII, k. 26, br. reg. 10/3.

skoj diviziji da napadne Mladenovac, 17. diviziji da napadne Topolu, 21. diviziji da nastupa u susret Crvenoj armiji prema Velikoj Plani, a 5. diviziji da nastupa prema Smederevskoj Palanci. Jedanaestog oktobra u tim rejonima te divizije srele su se s prednjim djelovima 68. korpusa Crvene armije.

Tog i narednog dana vođene su žestoke borbe oko Topole i Mladenovca. Topolu su u prvom naletu oslobodile jedinice Prve armijske grupe ali su je Nijemci, uz podršku tenkova i artiljerije, ponovo osvojili. Tek u sadejstvu sa tenkovskim jedinicama Crvene armije i uz podršku artiljerije oslobođeni su Topola i Mladenovac. Time je definitivno presječena komunikacija Kragujevac — Beograd i spriječeno je izvlačenje njemačke Lerove grupacije sa juga prema Beogradu.

Poslije oslođenja Topole, 17. divizija orijentisana je prema Kragujevcu, sa zadatkom da obezbijedi naše glavne snage sa tog pravca, odnosno da u sadejstvu sa jedinicama Crvene armije oslobodi Kragujevac. Na lijevom krilu rasporeda Prve armijske grupe vođene su jače borbe za Ub, koji je oslobodila 1. proleterska divizija, i za Obrenovac koji je napadao 12. korpus ali bezuspješno pa je za njeovu blokadu ostavljena 36. divizija, a ostale divizije produžile su nastupanje prema Žarkovu i Čukarici.

Ispred Mladenovca, štab Prve armijske grupe sreo se sa komandantom 4. motomehanizovanog korpusa (gardijskog) generalom Ždanovom. Upoznali smo ga sa direktivom Vrhovnog komandanta NOVJ i očekivali da se napravi zajednički plan za dalje nastupanje, odnosno za predstojeću operaciju, i da se našim jedinicama daju kamioni za prebacivanje prema Beogradu. Na opšte iznenađenje general Ždanov je odgovorio da on ne zna za takvu direktivu i da on ima naređenje da 14. oktobra zauzme Beograd. Iz razgovora sa njim zaključeno je da on nije upoznat sa jačinom naših snaga, da već postoji prostrana slobodna teritorija i slično. Članovima našeg štaba bilo je nejasno i neshvatljivo zašto se ne ispunjava ono što je dogovoreno u Moskvi. Tek kasnije je postalo jasno da problem nije bio u komandovanju, odnosno u vojnoj strategiji, već u političkoj strategiji. Narednog dana, 13. oktobra, naš štab poslao je depešu Vrhovnom komandantu NOVJ slijedeće sadržine: »Četvrti motomehanizovani korpus kreće prema Beogradu. Potrebno je da se koordinira njihovo nastupanje sa našim. Iz razgovora sa njima vidimo da nisu upoznati da su ovdje jake naše snage i da mi imamo glavni zadatak u zauzimanju Beograda uz sadejstvo njihove motorizacije i artiljerije. Nisu upoznati sa postojanjem naše slobodne teritorije.«

Spajanjem jedinica Prve armijske grupe sa jedinicama Crvene armije, njemačka armijska grupacija »Srbija« presječena je na dva dijela. Jedinice koje su se našle južno od linije našeg susreta ušle su pod komandu novoformiranog 34. korpusa, koji je imao zadatak da sadejstvuje u izvlačenju sa juga njemačke Grupe armija »E«. Veći dio njemačkih snaga iz istočne Srbije, koji se našao sjeverno od Palanke i Velike Plane, odbačen je prema Požarevcu i ušao je u sastav armijske grupe »Felber«. Ta grupacija imala je dvije korpusne grupe, grupu »Štetner« istočno od Požarevca u pokretu ka Beogradu i grupu »Šnekenburger«, koja je branila širi rejon Beograda, od Obrenovca preko Mladenovca do Smedereva, i grad Beograd. Ova grupa imala je oko 30.000 vojnika sa oko 40 tenkova, 170 topova i minobacača. U sastavu ove grupacije bile su slijedeće jedinice: djelovi 737. puka 117. divizije; alarmni tvrđavski puk; dopunski bataljon 7. SS divizije; 28. landesšicen bataljon; nekoliko policijskih bataljona; jedan rudarski bataljon; djelovi 5. policijskog motorizovanog puka; djelovi 22. i 202. tenkovskog bataljona; 38. motorizovani protivavionski puk; nekoliko diviziona artiljerije; djelovi Srpskog dobrovoljačkog i Ruskog zaštitnog korpusa i još neki manji taktički sastavi. Od 14. oktobra u borbama su učestvovala i dva bataljona 750. puka 118. lovačke divizije. Korpusna grupa »Štetner« takođe je imala oko dvije divizije sa oko 30.000 vojnika sa odgovarajućom tehnikom i naoružanjem. U njenom sastavu bile su slijedeće jedinice: 1. brdska divizija; 2. puk »Brandenburg« i grupa »Vitman« (92. motorizovana brigada; puk »Rodos«; dva bataljona 737. puka 117. lovačke divizije; 116. izviđački bataljon; 44. protivtenkovski divizion; 2. četa 191. brigade jurišnih topova i još neke manje jedinice).

Nijemci su Beograd pravovremeno pripremili za odbranu. Sa osloncem na Avalu izgrađen je spoljni sistem odbrane. Na prilazima gradu odbrambeni pojas se oslanjao na uporišta: Čukarica, Banovo Brdo, Košutnjak, Dedinje, Banjički Vis, Konjarnik, Veliki Vračar, sa rovovima punog profila i protivtenkovskim uporištima. Na toj liniji, kao i na trgovima i važnijim raskršćima u gradu, izgrađeni su bunker i raznog tipa u koje su postavljena artiljerijska i druga oruđa. Mnoge ulice i zgrade pripremljene su za miniranje ili su minirane. Bio je napravljen plan rušenja važnijih komunalnih i drugih objekata za slučaj povlačenja. Najvažnija uporišta u gradu bila su: Kalemegdan sa tvrđavom, Terazije sa raskršćima, rejon savskog mosta, glavna željeznička stanica, blok zgrada ministarstva na uglu

Nemanjine, Kneza Miloša i Sarajevske ulice, Čukarica i Veliki Vračar.

U beogradskoj operaciji, u sastavu Prve armijske grupe, odnosno 1. proleterskog i 12. udarnog korpusa, učestvovalo je devet divizija, sa ukupnim brojnim stanjem preko četrdeset hiljada boraca. Brojno stanje divizija 1. proleterskog korpusa iznosilo je od pet do osam hiljada boraca, a 12. korpusa nešto manje. U sastavu divizija 1. proleterskog korpusa bile su slijedeće brigade: u 1. proleterskoj — 1, 3. i 13. proleterska i 8. crnogorska brigada; u 5. krajiškoj — 1, 4. i 10. krajiška i 21. srpska brigada; u 6. proleterskoj — 1, 2. i 3. proleterska (lička) i 22. srpska brigada; u 21. diviziji — 2. proleterska, 4. i 5. srpska brigada; u 17. diviziji — 2. krajiška, 6. proleterska i 15. majevička brigada. U sastavu divizija 12. korpusa bile su slijedeće brigade: u 16. diviziji — 1, 2. i 4. vojvođanska brigada; u 36. diviziji — 3, 5. i 6. vojvođanska brigada; u 11. diviziji — 5. i 12. krajiška i 32. srpska brigada i u 28. diviziji — 17, 21. i 25. slavonska brigada.

Od jedinica Crvene armije u beogradskoj operaciji, kao glavna snaga, učestvovao je 4. motomehanizovani gardijski korpus. To je bila pokretna grupa Trećeg ukrajinskog fronta, ubačena u prodor ka Beogradu poslije prelaska Velike Morave. U sastavu korpusa, čije je brojno stanje bilo oko 17.000 boraca, bile su slijedeće brigade: 36. tenkovska, 13, 14. i 15. mehanizovana brigada, sa znatnim ojačanjima — artiljerijskim, protivavionskim, minobacačkim i inženjerijskim jedinicama. U toku operacije postupno su angažovane još 236. streljačka divizija (rezerva fronta) i 73. streljačka divizija, zatim 5. samostalna motostreljačka brigada, djelovi 74. i 233. streljačke divizije 75. streljačkog korpusa. Djelovi 109. streljačke divizije Drugog ukrajinskog fronta su prešli na desnu obalu Dunava i u vremenu od 15. do 18. oktobra obezbjeđivali dještva Dunavske flotile Crvene armije, a potom vraćeni preko Dunava. Ostale snage 57. armije Trećeg ukrajinskog fronta angažovane su prema slijedećem: 64. streljački korpus orijentisan je prema Nišu i Paraćinu a 68. streljački korpus prema Kragujevcu i Gornjem Milanovcu, radi obezbjeđenja snaga u beogradskoj operaciji od njemačkih snaga sa juga. Posle prelaska Dunava, 75. streljački korpus 2. ukrajinskog fronta ušao je u sastav 57. armije i nastupao iz istočne Srbije preko Požarevca ka Beogradu. Avio-podršku našim snagama u beogradskoj operaciji pružao je 8. mješoviti avio-korpus 17. vazduhoplovne armije. Dunavska flotila Crvene armije, prema mogućnosti, podržavala je dještva naših jedinica.

Savlađivanje spoljnog pojasa odbrane i izbijanje na periferiju grada (11-14. oktobar)

Na lijevom krilu Prve armijske grupe, 12. udarni korpus je ostavljajući svoju 36. diviziju za blokadu Obrenovca sa ostale tri divizije produžio nastupanje prema Beogradu. Uprkos snažnoj artiljerijskoj vatri sa Ade Ciganlije i Banovog Brda, a bez sopstvene artiljerije, 16. vojvođanska divizija je, slamajući njemačku odbranu, 14. oktobra izbila pred Čukaricu, a 11. i 28. divizija pred Žarkovo, predgrađe grada. Na desnom krilu Prve armijske grupe, tri divizije 1. proleterskog korpusa (1, 5. i 17) i djelovi 36. tenkovske brigade Crvene armije poslije žestokih borbi u toku 11. i 12. oktobra oslobodili su Topolu i Mladenovac. Poslije oslobođenja Topole 17. divizija 1. proleterskog korpusa i 117. streljačka divizija 68. streljačkog korpusa Crvene armije orijentisane su prema Kragujevcu. U toku 12. oktobra te jedinice su produžile usiljeno nastupanje i to: 5. krajiška divizija pravcem Vrčin — Leštane — Mali Mokri Lug, a njena 1. brigada prema Smederevu, gdje je uspostavljena veza sa 15. mehanizovanom brigadom 4. motomehanizovanog korpusa; glavnina 4. motomehanizovanog korpusa i 1. proleterska divizija produžile su nastupanje komunikacijom Mladenovac — Beograd; 6. proleterska divizija pravcem Ripanj — Rušanj — Resnik, a 21. divizija 1. proleterskog korpusa pozadi 5. i 1. divizije. Nijemci su pružili jači otpor kod Ralje a zatim na Avali, ali su ih jedinice naše i Crvene armije uz snažnu artiljerijsku, a dijelom i avio-podršku, razbile i predveče 13. i noću 13. i 14. oktobra zauzele glavno uporište spoljne odbrane Beograda — Avalu. U toj borbi poginuo je i general Šnekenburger, komandant korpusne grupe. Rano ujutro, 14. oktobra, djelovi 1. proleterske divizije i 4. motomehanizovanog korpusa izbili su pred Miloševac i Banjički Vis i odmah stupili u borbu, a u toku dana 5. i 6. divizija 1. proleterskog korpusa stigle su na prilaze grada i otpočele napad. Jedna brigada 5. divizije i 15. mehanizovana brigada Crvene armije u toku 13. oktobra napale su Smederevo i ušle u grad, ali su se morale povući pred jačim njemačkim snagama iz pravca Požarevca.

Četrnaestog oktobra, rano ujutru, u s. Jajince stigao je štab Prve armijske grupe, kao i štab 4. motomehanizovanog korpusa generala Ždanova.

Za dejstva u ovom periodu karakteristično je slijedeće: da su jedinice Prve armijske grupe i 4. motomehanizovanog korpusa Crvene armije snažnim napadima i brzim nastupanjem razbile spoljnu

odbranu Nijemaca i izbile na prilaze grada prije njemačke grupacije iz pravca Požarevca; da su divizije naše armijske grupe, iako bez motorizacije, usiljenim marševima, slamajući uzastopni otpor neprijatelja, uspjele da istovremeno stignu sa mehanizovanim jedinicama Crvene armije na prilaze grada (o tome je poslata depeša Vrhovnom komandantu); sadejstvo sa jedinicama Crvene armije ostvarivano je spontano na nivou nižih taktičkih jedinica.

Borbe u gradu i razbijanje Štetnerove grupacije u rejonu Avale (14-22. oktobar)

Kao što nije bilo dogovora sa štabom generala Ždanova i plana sadejstva pred Mladenovcem tako nije bilo detaljnijeg dogovora ni 14. oktobra u Jajincima o daljem toku operacije. Načelnik štaba Prve armijske grupe bio je rano ujutru na komandnom mjestu generala Ždanova i dobio je podatke o pravcima nastupanja njegovih brigada — 36. tenkovske, 13, 14. i 15. mehanizovane. Zatim je štab Prve armijske grupe u 9 časova (u Jajincima) izdao zapovjest za napad na njemačke snage u Beogradu. Osnovna zamisao za napad bila je: da se udarima na izabranim pravcima probije linija njemačke odbrane i što prije izbije na r. Savu u rejonu Čukarice, glavne željezničke stanice i savskog mosta, i kroz centar grada na Kalemegdan; da se zauzmu mostovi na Savi; razdvoje njemačke snage po djelovima, a zatim odvojene grupe blokiraju i unište.

Napad naših jedinica na grad počeo je 14. oktobra, u vrijeme kada su pristizale pojedine divizije. Izveden je u četiri kolone. Prvu kolonu sačinjavao je 12. udarni korpus (11, 16. i 18. divizija) koji je napadao pravcem: Banovo Brdo — desna obala r. Save — glavna željeznička stanica — pristanište. Tridesetšesta vojvođanska divizija, koja je tog dana oslobodila Obrenovac, zadržana je u tom rejonu za obezbjeđenje od napada iz pravca Šapca. Drugu kolonu činila je 6. proleterska divizija koja je napadala pravcem: Topčider — blok zgrada Vojne bolnice — ul. Maršala Tita (Kralja Milana) — Knez Mihailova — Gornji Grad. U trećoj koloni bila je 1. proleterska divizija koja je napadala pravcem: Banjica — Dedinje — Slavija — ul. Proleterskih brigada (Krunska) — ul. M. Pijade (Dečanska) — Kalemegdan. Četvrta kolona — 5. krajiška divizija napadala je pravcem: ul. Bulevar Revolucije (Kralja Aleksandra) — ul. 27. marta (Kraljice Marije) — ul. Cara Dušana. Kao opšta rezerva Prve armijske grupe bila je 21. sprska divizija u rejonu Beli Potok, Zuce, Leštane.

Četvrti motomehanizovani korpus Crvene armije sa 36. tenkovskom i 13. mehanizovanom brigadom napadao je, uglavnom, na pravcu 1. proleterske a dijelom i 6. proleterske divizije, a 14. mehanizovana brigada na pravcu 5. krajiške divizije.

U toku 14. i noći 14/15. oktobra, uz snažnu artiljerijsku i minobacačku podršku, poslije žestokih borbi, na pravcu 1. proleterske divizije zauzeti su Miloševac, Banjički Vis i Dedinje, a na pravcu 6. proleterske divizije Topčider. U toku 15. oktobra zauzeti su Trg Dimitrija Tucovića (Slavija) i Trg branilaca Beograda (Mostar) i u daljem nastupanju jedinice Prve armijske grupe zadržane su pred utvrđenim blokom zgrada ministarstva na uglu Nemanjine, Kneza Miloša i Sarajevske ulice. Na desnom krilu 5. krajiška divizija i djelovi 14. mehanizovane brigade zauzeli su Veliki Vračar, prostor oko klanice i željezničku stanicu Dunav.

Na lijevom krilu, 12. udarni korpus vodio je oštre borbe za Žarkovo, Banovo Brdo i posebno rejon Čukarice, koji su Nijemci naročito uporno branili, prvenstveno kao mostobran radi prihvata njihove grupacije iz pravca Smedereva. Njemačka artiljerija sa Bežanijske Kose snažno je podržavala svoje jedinice na mostobranu. Do 16. oktobra jedinice 12. udarnog korpusa, uz sadejstvo djelova 13. mehanizovane brigade, zauzele su najveći dio Čukarice, sem nekoliko uporišta (crkva, škola, fabrika šećera, tunel), Žarkovo, Banovo Brdo i izbile pred glavnu željezničku stanicu.

U tom vremenu njemačka korpusna grupa generala Štetnera, iz pravca Požarevca, izvlačila se, u razvučenim kolonama, ispred jedinica 75. korpusa Crvene armije i 23. srpske divizije iz 14. korpusa prema Beogradu.⁴ Njene su prethodnice, 15. oktobra, izbile na prilaze Beogradu a zaštitnice izlazile iz Požarevca. Oko 13 časova djelovi 5. krajiške divizije dočekali su u rejonu Malog Mokrog Luga slabiji prethodnički odred te grupacije i odbacili ga natrag. Štab Prve armijske grupe naredio je oko 15 časova 21. srpskoj diviziji da na položajima Leštane — Zabran — Bandera — Veliki i Mali Mokri Lug po svaku cijenu zadrži Nijemce a 5. krajiškoj diviziji da se glavinom svojih snaga orijentiše prema ovoj grupaciji. Ponovnim udarom, znatnim snagama (99. puk 1. brdske divizije i 92. motorizovana brigada) njemački odred, oko 19 časova, napao je i odbacio djelove 5. krajiške i 21. srpske divizije i zauzeo Šugavac i Lipovicu, gdje je zadržan. Jedna njemačka grupa (oko 2.500 vojnika) uspjela je da se probije u tri kolone do Velikog Vračara, Cvetkove mehane i

⁴ Ni štab Prve armijske grupe ni štab generala Ždanova nije imao podatke o jačini i kretanju ove njemačke grupacije.

Konjarnika. Pregrupisavanjem snaga 5. krajiške i 21. srpske divizije i 15. mehanizovane brigade Crvene armije stabilizovan je front prema glavnini njemačke grupacije a za uništenje ubačene grupe osim jedinica 5. i 21. divizije upotrebljeni su i djelovi 36. tenkovske brigade Crvene armije a iz grada su izvučene 13. proleterska brigada (iz 1. proleterske divizije), 2. proleterska brigada (iz 21. divizije) i 2. lička proleterska brigada (iz 6. proleterske divizije). Tim snagama, znatno ojačanim artiljerijom, u toku 16. oktobra odbijeni su svi ponovni pokušaji njemačke grupacije da se probije kroz našu odbranu. Istovremeno su potpuno uništene tri opkoljene grupe u rejonima škole »Vojislav Ilić«, Konjarnika i Velikog Vračara. U tako složenoj situaciji, ostvareno je puno sadejstvo između štaba Prve armijske grupe i štaba 4. motomehanizovanog korpusa Crvene armije kao i svih naših štabova, a naročito u pogledu formiranja zajedničkih udarnih grupa (tenkovi, pešadija, artiljerija), manevrisanja snagama i prebacivanja jedinica kamionima na nova odredišta.

Težište djejtava prenošeno je prema njemačkoj grupaciji u rejonu Boleča. Da bi se spriječilo njeno izvlačenje prema Avali prebačena je iz grada, 16. oktobra, 11. krajiška divizija u rejon Avale, a zatim 36. i 16. vojvođanska divizija 12. udarnog korpusa zapadno od Avale. Pristizali su i prvi djelovi 23. srpske divizije 14. korpusa i dijelovi divizije 75. streljačkog korpusa Crvene armije. U toku 17. oktobra opkoljena Štetnerova njemačka grupacija izvršila je snažan napad na položaje 15. mehanizovane brigade i 21. srpske divizije i djelomično imala uspjeha prema Velikom i Malom Mokrom Lugu i Kumodražu, ali konačno njen napad je slomljen.

Komandant Prve armijske grupe i komandant 4. motomehanizovanog korpusa Crvene armije donijeli su zajedničku odluku da se osamnaestog oktobra ujutru udruženim snagama izvrši napad na opkoljenu njemačku grupaciju, s ciljem da se ona razbije i uništi. I general Štetner, komandant opkoljene grupacije, pošto je slomjen njegov poslednji pokušaj za prodor u grad, donio je odluku da padom mraka 17/18. oktobra pokuša, ostavljajući teško naoružanje i tehniku, prodor prema jugozapadu i Obrenovcu, formirajući tri grupe proboja, jednu glavnu i dvije za obezbjeđenje.

Za to vrijeme vođene su žestoke borbe u gradu. Brigade 1. proleterske, 6. proleterske i 28. slavonske divizije, koja je pretpotčinjena štabu 1. proleterskog korpusa, u punom sadejstvu sa tenkovskim i drugim jedinicama Crvene armije formirale su jurišne grupe i čistile ulicu po ulicu, kuću po kuću, slamajući snažan otpor Nijemaca. Prva proleterska divizija u sadejstvu sa 36. tenkovskom bri-

gadam zauzela je u toku 16. i 17. oktobra električnu centralu na Dunavu, Prvu mušku gimnaziju (Dušanova ul.) i izbila do Narodnog pozorišta i Terazija, a 18. oktobra zauzela Narodno pozorište i izbila na Studentski trg (Kraljev trg) u rejon zatvora »Glavnjača«. Na sektoru 6. proleterske i 28. slavonske divizije za to vrijeme vođene su teške borbe oko zgrada ministarstava. Njemačke jedinice na mostobranu Čukarice pružale su snažan otpor, a 17. oktobra kada im je stiglo pojačanje od dva bataljona pokušale su da se preko Banovog Brda probiju prema opkoljenoj Štetnerovoj grupi. Protivnapadom naših jedinica i jedinica Crvene armije odbačeni su i sabijeni na još uži prostor.

U toku noći 17/18. oktobra grupa za proboj »Vittman«, iz Štetnerove njemačke grupacije, pokušala je prodor sa dvije kolone prema s. Zuce da bi ovladala Avalom i napravila brešu za izvlačenje ostalih snaga, ali je naišla na snažan otpor naših i jedinica Crvene armije. Ujutro 18. oktobra 21. srpska divizija ojačana 1. krajiškom i 2. proleterskom ličkom brigadom i 15. mehanizovana brigada, sa tenkovskim i drugim ojačanjima, krenule su u odlučan napad na njemačku grupu u rejonu Boleča. Pošto je desna zaštitna grupa bila već pošla za grupom »Vittman«, udar je izvršen na lijevu grupu »Langrok«, u zahvatu komunikacije i r. Bolčice, gdje je potpuno razbijena. Zaplijenjeno je sve teško naoružanje i tehnika (oko 200 topova i minobacača, 50 tenkova, 1.500 raznih vozila i mnogo drugog oružja i opreme i zarobljeno je preko 1.000 njemačkih vojnika). Preostale dvije grupe Štetnerove grupacije uporno su nastojale da se preko sela Zuce i Vodičkog brda probiju prema Šupljem Kamenu ali je obruč naših divizija i jedinica Crvene armije oko njih bio čvrsto zatvoren (od Boleča 21. srpska divizija i 15. mehanizovana brigada; od Avale 11. krajiška divizija 12. udarnog korpusa; od Vrčina, Zaklopače i Ripnja 23. srpska divizija 14. korpusa, 74. i 233. streljačka divizija 75. korpusa Crvene armije a južno od Avale 6. brigada 36. vojvođanske divizije i 5. motorizovana brigada Crvene armije). Borbe za uništenje opkoljene njemačke grupacije trajale su čitav dan 18. oktobra i nastavljene su i narednog dana. Krajem dana, 18. oktobra, poginuo je general Štetner i njemačko komandovanje je prestalo da funkcioniše. Jednoj većoj grupi, oko 5.000 vojnika, uspjelo je da se probije južno od Šupljeg kamena prema Cvetkovom Grobu i dalje.

U toku ovih dejstava (14—18. X) izvojevana je presudna pobjeda nad njemačkim snagama. U Beogradu su Nijemci držali još nekoliko uporišta na desnoj obali r. Save. Potpuno je razbijena Štetne-

rova grupacija, koja nije uspjela da se spoji sa snagama u gradu. Dalji otpor u gradu mogao je imati značaja samo radi dobijanja u vremenu za organizovanje slijedeće linije odbrane u Sremu.

Osnovne karakteristike dejstava u ovom periodu, a posebno u rejonu Avale bile su: velika dinamičnost i isprepletenost frontova; pravilno i uspješno komandovanje naših i sovjetskih štabova; brzo i pravovremeno manevrisanje snagama naših divizija i jedinica Crvene armije i izdržljivost boraca naših i jedinica Crvene armije i pomoć mjesnog stanovništva; potpuno sadejstvo štabova naših jedinica i jedinica Crvene armije, na svim nivoima, što je nametala dinamika bojeva i saznanje da se samo takvim punim sadejstvom može postići željeni cilj i uspjeh. Njemački komandanti napravili su tri krupne greške: (1) sporo izvlačenje Šetnerove grupe ka Beogradu; (2) pogrešno upućivanje, 13. oktobra, odreda za prihvrat Šetnerove grupacije prema Smederevu, umjesto da je sačeka na prilazima grada i (3) pogrešno formiranje grupe za proboj u grad (umjesto glavnim snagama pokušalo se manjom grupom). To je uslovalo katastrofu Šetnerove grupe kod Avale pa samim tim i dalji tok borbi u gradu. Naravno, najveću, i presudnu grešku, učinila je njemačka Vrhovna komanda što nije pravovremeno naredila izvlačenje Lerove grupe armija iz Grčke već je to učinjeno sa velikim zakašnjenjem, tek 3. oktobra, što je uslovalo drugi tok događaja u izvođenju operacija naših i sovjetskih snaga, i ne samo u borbama za Srbiju.

I u toku 19. oktobra nastavljeno je uništavanje opkoljene njemačke grupacije u rejonu Avale, Vodničkog brega i sela Zuce. Zbog teških gubitaka kod Nijemaca je nastalo rasulo i masovno predavanje. Pojedine grupe, izbezumljene, pokušavale su da se probiju iz obruča u bilo kojem pravcu. Do kraja dana (19. X) cijela okružena grupacija je uništena. Grupu koja se prethodnog dana probila prema Cvetkovom Grobu, i druge manje grupice koje su se izvukle iz obruča, gonile su jedinice 12. udarnog korpusa, dijelovi 5. motorizovane brigade i 53. biciklističkog puka, uz sadejstvo naoružanog stanovništva, sve do Koceljeva, gdje su ih prihvatili djelovi njemačkih snaga iz Šapca.

U gradu su nastavljene borbe nesmanjenom žestinom. Sa mostobrana na Čukarici Nijemci su još jednom pokušali da se probiju prema Banovom Brdu, u susret Šetneru, ne sluteći kakva je njegova sudbina. I taj posljednji pokušaj je slomljen. U toku 19. oktobra jedna brigada 28. slavonske divizije zauzela je šećeranu i izbila do podvožnjaka. Nijemci su sabijeni u školu, crkvu i tunel. U centru

grada 1. proleterska divizija uz sadejstvo 36. tenkovske brigade zauzela je 19. oktobra palatu »Albaniju«, hotel »Moskvu« i »Balkan« i zgradu Uprave grada, gdje su Nijemci pružili najžešći otpor. Brigade 6. proleterske i 28. slavonske divizije, 73. gardijske divizije, i 13. mehanizovane brigade Crvene armije zauzele su zgradu Ministarstva saobraćaja, posljednje uporište u rejonu zgrada ministarstva, i hotel »Beograd« ispred glavne željezničke stanice. U mnogim zgradama vođena je borba za svaki sprat. Nijemci su se povukli prema Kalemegdanu i užem rejonu savskog mosta (starog) i glavne željezničke stanice. Izloženi snažnom pritisku u toku noći počeli su se povlačiti preko r. Save. Oko dva sata 20. oktobra djelovi 1. proleterske divizije, 36. tenkovske brigade i 236. streljačke divizije Crvene armije, ojačani inženjerijom 11. inženjerijske jurišne brigade, zauzeli su Zavod za izradu odjeće (Dušanova ulica), Donji i Gornji grad, a oko šest sati i ostali dio Kalemegdana. Posljednje borbe vođene su za glavnu željezničku stanicu i most na r. Savi, gdje se skoncentrisalo više jedinica NOVJ i Crvene armije (6. proleterska divizija, djelovi 28. slavonske divizije, djelovi 13. mehanizovane brigade i 73. gardijske divizije Crvene armije). U snažnom jurišu; oko osam sati, uz podršku artiljerije i avijacije Crvene armije, zauzeta je željeznička stanica i neoštećen most na Savi. Time je Beograd bio oslobođen.

Oko osam sati 20. oktobra, uz snažnu artiljerijsku i avio-podršku, počeli su se prebacivati preko savskog mosta djelovi 13. proleterske brigade 1. proleterske divizije, 1. ličke proleterske brigade 6. ličke divizije, 13. mehanizovane brigade, 73. gardijske divizije Crvene armije a zatim i ostale brigade 6. proleterske divizije, stvarajući užu mostobran na lijevoj obali r. Save, do željezničke pruge. Nijemci su pružali snažan otpor. Prikupljenim snagama i uz podršku tenkova i artiljerije pokušali su poslije podne da likvidiraju mostobran. Napad je slomljen pa su jedinice naše i Crvene armije prešle u protivnapad i uz podršku avijacije, artiljerije i flotile Crvene armije produžile su nastupanje prema Zemunu i selu Bežaniji. Uz snažnu podršku artiljerije i tenkovskih jedinica zauzet je aerodrom i Bežanijska Kosa. Pritisnuti neprekidnim napadima Nijemci su bili prisiljeni da se noću 21/22. oktobar počnu povlačiti prema Rumi. Oko devet sati 22. oktobra oslobođen je Zemun, a prethodnog dana i Kragujevac, i time je završena beogradska operacija poslije 12 dana neprekidnih upornih i teških borbi.

Za vrijeme borbi za Zemun, 12. udarni korpus ojačan 117. protivtenkovskim i 563. minobacačkim pukom Crvene armije prešao je r. Savu kod sela Skele i Umke, i nastupajući prema Rumi do

22. oktobra zauzeo sela: Kupinovo, Ašanje, Boljevac, Jakovo, Petrovčić i Karlovčić. Jedinice Crvene armije produžile su nastupanje prema Novom Sadu. Front od Beograda konačno je pomaknut na zapad, dalje od dometa teške artiljerije.

U toku dještava (18—22. X) dovršeno je uništenje opkoljene njemačke grupacije kod Avale i likvidirana su posljednja neprijateljska uporišta u gradu i oslobođeni su Beograd i Zemun. Upornost i žestina dještava nisu se znatno smanjila u odnosu na prethodna dještva. Došla je do punog izražaja vještina boraca naših divizija u borbama u naseljenim mjestima. Novi borci kalili su se i učili od starih. Borci i starješine Crvene armije borili su se istim žarom kao i borci i starješine naših jedinica. Ostvareno je puno sadještvo između jedinica naše i Crvene armije. Veliki doprinosi jedinicama naše i Crvene armije u gradu dali su sami Beograđani, u prvom redu omladina. Oni su se herojski borili za slobodu svog grada, pokazivali gdje je neprijatelj i kako mu prići, iznosili ranjenike, davali hranu i ukazivali svaku drugu pomoć. Poseban značaj je bio njihov doprinos u sprečavanju uništenja važnih objekata u gradu, električne centrale, pošte, radija, vodovoda i dr. I neprijatelj se hrabro i žilavo branio i vršio česte protivnapade. Njegovo komandovanje je, u taktičkim okvirima, bilo na zavidnoj visini.

Gubici u beogradskoj operaciji bili su: njemački oko 15.000 poginulih i 9.000 zarobljenih; Prve armijske grupe oko 3.000 poginulih i 4.000 ranjenih; Crvene armije oko 960 poginulih, broj ranjenih nije poznat.

U beogradskoj operaciji učestvovala je do tada najveća koncentracija snaga NOVJ. Prvi put su izvedena dještva zajedno sa jednom savezničkom armijom (Crvenom armijom). Vođene su žestoke borbe uz primjenu svih tehničkih sredstava (tenkovi, artiljerija, mine, zapaljivi materijali), a grad je trebalo sačuvati od rušenja. Borci i starješine naših jedinica i jedinica Crvene armije pokazali su izuzetnu čvrstinu, hrabrost, izdržljivost i smisao za brze pokrete i manevre. Veličina pobjede utoliko je veća što je i neprijatelj (Nijemci) bio isto tako čvrst, hrabar, odlučan i vješt u borbi. Pomenute strateško-operativne greške njemačke komande doprinijele su da se za relativno kratko vrijeme i sa manjim žrtvama i rušenjem izvojuje pobjeda.

Političko-strategijski značaj oslobođenja Beograda, i najvećeg dijela Srbije, vrlo je veliki. Stvorena je velika slobodna teritorija sa velikim potencijalima u ljudstvu i drugim potrebama, kao trajna slobodna pozadina za dalje vođenje rata. Oslobođenje glavnog grada

zemlje imalo je i poseban moralno-politički značaj i izazvalo je nov borbeni polet za konačno oslobođenje Jugoslavije. Više je nego simbolično, i što ostavlja trajnu poruku, da su u borbama za oslobođenje Beograda, glavnog grada nove Jugoslavije, učestvovali borci iz svih krajeva naše zemlje; junački se, srčano i požrtvovano borili i ginuli, kao da oslobađaju svoj vlastiti grad, svoje selo, svoj dom. Dolaskom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, Vrhovnog štaba i CK KPJ u Beograd, on je postao središte cjelokupne političke i vojne aktivnosti nove Jugoslavije. Likvidacijom četničkih formacija Draže Mihailovića u Srbiji propali su i posljednji aduti određenih vladajućih krugova na zapadu, koji su time kalkulisali u svojoj politici prema novoj Jugoslaviji.

Oslobođenjem Beograda i većeg dijela Srbije onemogućeno je izvlačenje njemačkih armija sa juga preko Beograda. One su nabačene na zaobilazni i teško prolazni pravac preko Bosne, što je bilo od velikog značaja za dalje borbe u Jugoslaviji, kao i za južno krilo fronta Crvene armije u Mađarskoj. Poslije oslobođenja Beograda, i šireg prostora Srbije i Vojvodine, NOVJ je preuzela, samostalno, dio fronta na lijevom krilu Crvene armije do jadranske obale. Dobijanjem teškog i drugog naoružanja i opreme od SSSR-a poslije oslobođenja Beograda i velikim povećanjem brojnog stanja naših divizija, uslovljene su znatne promjene u organizaciji, formaciji i načinu ratovanja. Naše jedinice su sticale nova značajna ratna iskustva. Sa novim i ranije stečenim bogatim iskustvima, naoružana savremenim naoružanjem i opremom, Narodnooslobodilačka vojska je postala takva oružana sila koja će uspješno samostalno izvoditi operacije sve do Trsta i Celovca, odnosno do konačnog oslobođenja zemlje.